

Népköztársaság szövetségi és külügyi érdekeit. Megírtam Pozsgaynak, hogy nem jövök haza, s akkor ők úgy határoztak, hogy így azt az egy napot sem tartják meg.

Mi lesz a mostani találkozó fő témája?

• Elsősorban nem a megemlékezés. Arra csak az elején kerítünk sort néhány koszorúzással és beszéddel. Egy napot szentelünk erre, a többi a mai nemzeti gondok jegyében telik majd. Ez lenne a szárszói tanácskozások állandó programja, a mindenkori nemzeti gondok nyílt megbeszélése. Ez most különösen az 1994-es választásokra lesz kihegyezve, nem arra, hogy milyen pártra szavazzunk, hanem hogy legalább menjünk el szavazni, s ha igen, akkor valamelyik nemzeti pártra adjuk a voksunkat. Így egy erősebb koalíció állhat össze, amely jobb eséllyel kormányozhat.

Egyhetesre tervezzük a találkozót. Az első nap az emlékezéseké, a második napon a politika kerül terítékre, a harmadik napon a nagy nemzeti sorskérdések közül a népesedés, a nemzetnevelés, a határon túli magyarság; a negyedik a gazdálkodás, külön is a mezőgazdaság, az ipar, a vállalkozás; az ötödiken az irodalom, a művészet és a tudomány; a hatodikon pedig a sajtó, a rádió, a televízió, a könyvkiadás. A hetedik napon lesz a vita és a zárszó. Úgy tervezzük, hogy a tanácskozás jegyzőkönyvének szerkesztett szövegét 6–8 héten belül kiadjuk.

Honnan toboroztatók a közönséget?

• Körülbelül 100-an vagyunk, akik annak idején részt vettünk a találkozón, a Szárszói Baráti Kör, ezen kívül a különböző rokon egyesületek és szervezetek képviselői, hiszen mindegyikben vannak olyanok, akik ehhez a szellemiséghez tartoznak. Fiatatalokat is hívunk, főleg vidékről és a szomszédos államokból. Jönnek továbbá népfőiskolások, cserkészek, KALOT-osok. Nagy az érdeklődés, félek, hogy kevés lesz a hely, pedig a Szárszó és Szemes között lévő kempingben sokkal többen elférnek majd, mint 50 évvel ezelőtt az SDG nyaralótelepén.

Ott rendezte meg a Klubtanács és néhány más ellenzéki ifjúsági szervezet 1988-ban azt a szárszói tábort is, ahol az 1943-as konferencia szellemét igyekeztünk felidézni. Az akkori szervezők közül ma igen sokan képviselők, vagy más magasabb beosztásban vannak.

• Hallottam róla, de akkor én nem voltam itthon, nem tudtam elmenni. Ez is mutatja, hogy Szárszó szelleme az elmúlt évtizedekben is élt, s reméljük, még sokáig lobogni fog.

Köszönöm a beszélgetést.

Szárszó és a katolicizmus – 1943

Az 1943. évi augusztus 23–29. közötti balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozatát a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség telephelyén Püski Sándor, a Magyar Élet Kiadó gazdája rendezte. Fontos, hogy a paraszt-, munkás- és értelmiségi ifjúság találkozójának egy református, valláserkölesi alapon álló szervezet adott otthont. A konferencián nemcsak az „ifjúság” képviseltette magát, hanem a kereken mintegy 600 résztvevő között a Magyar Paraszt szövetség képviselői, a szervezett munkásság nem pártpolitikát reprezentáló szószólói, a népi írók táborának kiemelkedő tagjai, továbbá tudósok, művészek mellett – Püski Sándor szerint – „számos tanító, tanár minden felekezeti lelkész, újságíró, orvos, mérnök, közigazdász hallgatta végig az előadásokat, illetőleg szolt hozzá a felmerült kérdésekhez.”¹

A résztvevőkről pontos listát soha nem közöltek, s az előadók, illetve a hozzászólók között két református egyházi személyt találunk (egy teológust és egy lelkészt). Nincs nyoma, hogy katolikus egyházi személy felszólalt volna, vagy volt klerikus jelen Szárszón. Katolikus szervezet nem képviseltette magát. Úgy tűnik tehát, hogy ekkor a református egyház volt nyitott a kiütkeresés-táborozás betogadására. Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy az 1943-as Szárszón alig esett szó a vallásról és egyházakról, ezt teljesen marginálisan kezelték, és sokkal inkább egyéb társadalompolitikai, gyakorlati kérdések uralták a tanácskozást.

¹Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Bp. 1943. Magyar Élet kiadása, 5. old.

Az 1942 februári első szárszói konferencián aktívan részt vett a legnagyobb katolikus ifjúsági szervezetnek, a KALOT-nak (Katolikus Agrárfiújsági Legényegyletek Országos Testülete) második számú vezetője, P. Nagy Töhötöm S. J. Ezzel szemben az 1943-as szárszói találkozó után mind a katolikus sajtó, mind a KALOT, sőt maga a katolikus püspöki kar is egyértelműen és határozottan elhatárolta magát az ott történetektől, sőt mintha ebben látta volna a fő veszélyt a katolicizmus és a magyarság jövőjére nézve. Mi ennek a radikális fordulatnak az oka, mik voltak összetevői? Erre keresünk választ a félévszázados jubileumon.

Katolikus útkeresés az 1940-es évek elején

A katolikus egyház és a hozzá sok szállal kötődő katolikus politikai párt, az Egyesült Keresztény Párt az adott hatalmi rendszeren belül konzerváló, érték- és állagörző elem, konszolidáló tényező volt. E funkciójából adódóan kevés affinitása volt a reformok, még kevesebb a radikális, netán forradalmi változások iránt. Így az sem véletlen, hogy az 1943. évi kiútkeresésben lépéshátrányban volt, energiáiból leginkább a bárhonnan jövő totalitarizmus tagadására, az alkotmányos állapotok őrzésére, s a „szellemi honvédelem” támogatására futotta.² A változtatásra és főleg a szociális jobbításra való igény és tenniakarás nem hiányzott a katolicizmusból, de ezt az addigi kereteken belül képelték el, és a meglévő, jól-rosszul bevált és működő instrumentumok korszerűsítésével tartották megvalósíthatónak.

A „hivatalos” egyház nem szívesen vállalta – hiszen nem is ez a küldetése – a hívek egyértelmű és nyílt politikai orientálását. Ilyen kérdésekről csak kényszerhelyzetben nyilatkozott.³ A kétségtelenül konzervatív és az „állagörzésre” berendezkedő katolikus püspöki karból kitűnt szellemi frissességével, dinamizmussal és szociális érzékenységgel a tragikus sorsú báró Apor Vilmos győri püspök, akit az egyházon belüli kiútkeresés már ekkor elismert vezetőjének tartottak. Apor püspök felmérte nemcsak az egyházra, hanem az egész nemzetre nézve fenyegető veszélyeket, ezért több ízben is sürgette a püspöki kar világos és egyértelmű iránymutatását. Így éppen 1943-ban a nemzeti-nemzetiségi kérdésben, a földkérdés megoldásában (földreform), a szociális reformok terén, valamint az egyes politikai pártokhoz való viszony ügyében próbált állásfoglalást kicsikarni a püspökkari konferenciákon – nem sok eredménnyel.⁴

A várt iránymutatás tehát nem a legfelsőbb helyről jött, de mégis csak megtörtént, s ezek jelentőségét aligha szabad alábecsülnünk. Így pl. nagy példányszámban brosúraként terjesztették Pfeiffer Miklós kassai kanonok 1942-ben, a debreceni nemzetiségi előadássorozaton A katolikus egyház és a hazai nemzetiségek címmel tartott előadását.⁵ Az egyháznak a szociális kérdésben vallott felfogását pedig – a nagy szociális enciklikák elméleti útmutatásaira támaszkodva – Kovrig Béla professor dolgozta ki és adta közre program formájában 1943 folyamán.⁶

Bár a püspökök többsége, és maga Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás is veszélyesnek tartotta, hogy „a nagy nyilvánosság előtt politikai irányítást adjon”,⁷ Serédi ennek ellenére a háborús években egyre gyakrabban lépett nyilvánosság elé, hogy a katolikus tanok autentikus magyarázatát, az adott helyzetben való értelmezését vagy védelmét biztosítsa. 1941-től elmondott karácsonyi rádiószózatái – amivel XII. Pius pápa eljárását követte – a nemzet és az ország függetlenségének megóvásától az egyes ember szabadságának és méltóságának a megvédéséig terjedtek, és ezzel indirekt módon fellépett a totalitárius eszmékkel szemben. A primás megnyilatkozásai így is aggasztották a kormányköröket a németek sorozatos tiltakozásai miatt.⁸ Az ún. „haladó katolikusok” – akiknek ekkori elismert vezetői Székfű Gyula, Ka-

²Lásd pl. Esztergomi Primási Levéltár (tovább EPL) Püspökkari konferenciák jegyzőkönyvei, 1942. március 11. 6. pont. (A korszak egészére *Gergely Jenő* szerk.: A püspöki kar tanácskozásai 1919–1944. Bp. 19174. Gondolat.)

³Ugyanott, 1943. október 6., 11. pont.

⁴Pfeiffer Miklós: A katolikus egyház és a hazai nemzetiségek. Bp. 1942. Látóhatár Kiadó.

⁵Kovrig Béla: Merre megyünk? Bp. 1943.

⁶EPL. Püspökkari konferenciák jegyzőkönyvei. 1943. október 6-i jkv. 11. pont.

⁷Adriányi, Gabriel: Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. Mainz, 1974. 157–165. old.

tona Jenő, Barankovics István voltak – igyekeztek az egyházfő megnyilatkozásait saját igazuk alátámasztására használni. Katona Jenő már 1943-ban megjelentette a hercegrímás öt fontos beszédét.⁸

Azok a főként fiatal generációkhoz tartozó katolikus közéleti személyiségek, szociológusok, papok és publicisták, akik az 1930-as évek elején felismerték a „keresztény-nemzeti” Magyarország „álságosságát”, s annak feszítő szociális ellentmondásait, helytelenítették az egyház és a politikai katolicizmus (a keresztény párt) együttműködését a hatalommal. A változtatás számukra a jövő záloga volt. Ehhez kínált új, teoretikusan is megalapozott fogódzót XI. Pius pápa 1931-ben kiadott Quadragesimo anno kezdetű szociális enciklikája. Ebben a pápa a szolidaritás szellemében a termelés és a társadalom hivatásrendi alapon történő átszervezését javasolta, mint az egyetlen megoldást a liberális csődöt követő bolsevik vagy fasiszta totalitarizmusok ellenében.

A magyar katolicizmus társadalmi affinitását erősíteni akaró reformerek, – akik akár reformkatolikusoknak, akár neokatolikusoknak is nevezték magukat – a hivatásrendiségben látták a várható csődből a kivezető utat. Erről a közös alapról azután útjaik sokfelé ágaztak, az antifasiszta vellettsen kereszténydemokráciától a jobboldali radikalizmushoz való közlekedésig. Kétségtelenül igaz, hogy a hivatásrendiség eredeti gondolata szerint nem kívánta felszámolni az alkotmányos parlamentáris demokráciát, tehát az autonómiák hangsúlyozásával a politikai szféra helyett a termelés és társadalom szerkezetével foglalkozott. De számos európai példa nyomán – leginkább Salazar Portugáliája volt az etalon –⁹ ennek az elméletnek egyes képviselői eljutottak a „hivatásrendi állam” megteremtésének a gondolatáig is, ami kétségtelenül ellentmondott az eredeti szociális tanításnak. Mások pedig éppen ennek veszélyeit felismerve, magától a hivatásrendiségtől is eltávolodva, fokozatosan eljutottak a kereszténydemokrácia politikai igenléséhez, s annak társadalmi-gazdasági alapjaként a szociális piacgazdaság sürgetéséhez.

1942–43 folyamán nagy vita bontakozott ki a sajtóban a hivatásrendiség körül az egykori elvbarátok között. Míg a hivatásrendi mozgalmak vezetői fogal-körömmel védtek kizárólagos autentikusságukat a bal- és szélsőjobboldali totalitarizmusok elhárításában, addig a liberális-kereszténydemokrata irányzat hívei – kimondatlanul is – a totalitarizmus „szálláscsinálóinak” aposztrofálták őket. A vita ismertetése nélkül a Szárszón is bírált hivatásrendiség katolikus kritikáját idézzük csak. Almásy József Esztergom-egyházmegyes pap, a Központi Szeminárium előljárója, s a Magyar Nemzet rendszeres írója harcolt a legkövetkezőkben a hivatásrendiség politikai-állami viszonyokra való kiterjesztése ellen. Miben látta Almásy a hivatásrendi mozgalmak politikai állásfoglalásának lényegét és veszélyét? „A rendi állam gondolatával a legkényesebb politikai kérdésben, az államforma kérdésében – minden tiltakozásuk és minden nyugtatas ellenére – mégis csak állást foglalnak. Egész agitációjuk a fennálló népképviselőt diszkreditálására irányul... Tehát kifejezetten politikai hatással jár a szervezkedés.”¹⁰ Almásy és a kereszténydemokraták felismerték, hogy a hivatásrendi szervezetek és teoretikusaik bár hangoztatják – és nyilván nem csak taktikából, hanem meggyőződésük szerint – politikamentességüket, s a társadalom és a gazdaság hivatásrendi átszervezését állítják előtérbe, ez nem lehetséges politikai konzekvenciák nélkül. Ha pedig az állam hajtja végre ezt az átszervezést, ez az állam átalakulását is jelenti a népképviselői parlamentáris alkotmányos államtól a hivatásrendi államhoz, ami a diktatúra leplezett formája.

Aligha kellett hozzá túl nagy fantázia, hogy megértse az olvasó: a korporativizmussal a háború után – amelyet 1943-ból nézve már nyilvánvalóan az antifasiszta koalíció nyerhetett csak meg – nem lehet posszibilis a közéleti katolicizmus. Erre Szárszó ékes bizonyossággal szolgált.

1943 folyamán a katolikus egyház és a katolikus mozgalmak számára is megválaszolendő kérdés lett, hogy milyen nem-katolikus vagy nem valláserkölcsi alapon álló erőkkel fogjanak össze? A legitimistákkal és a konzervatív-liberális alkotmányvédő csoportokkal való laza

⁸Serédi Jusztinián biboros öt beszéde. Jelenkor Kiadó, 1943. Bp.

⁹Zsigmond László (szerk.): Politikai és szociális enciklikák. II. köt. Bp. 1970. ELTE kiadása, 55–117. old.

¹⁰Mihelics Vid katolikus szociológus Portugáliában tanulmányozta Salazar rendszerét, s tapasztalatait itthon népszerűsítette.

¹¹Jelenkor, 1941. június, 1. old.

összefogás ekkorra már kialakult, amelynek fórumai a körmendi találkozók voltak.¹² Hasonlóképpen továbbra is fennállt a keresztény párt kormánytámogató szerepe a parlamentben – a kormányzásban való részvétel nélkül. A paraszti irányzatokhoz, a népi írókhoz csak esetleges volt a kapcsolatuk, ez is inkább vonatkozott irodalmi, esztétikai és szociális eredményeik elismerésére, semmint politikai törekvéseikre. A Független Kisgazdapárttal is bonyolult volt a katolicizmus kapcsolata. Bár Varga Béla plébános révén a párt vezetésében 1939-től – Serédi jóváhagyásával – jelen volt az egyház, ez közelről sem jelentett „szövetséget”. Részint azért nem, mert a kisgazdapárt a falun a keresztény párt vetélytársa lett, részint azért, mert nem deklarálta valláserkölcsei jellegét, s ráadásul mentalitását tekintve inkább protestánsnak, semmint katolikusnak tűnt.

De nem kerülhette meg a katolicizmus a szociáldemokráciához való viszony kérdését sem. (Főleg akkor vált ez fontossá, amikor 1943-ban létrejött a kisgazda-szociáldemokrata összefogás!) A hivatalos egyház egyértelműen elutasító volt a materialista és internacionalista szociáldemokráciával szemben, az ideológiai antagonizmus okán semmiféle kompromisszum nem merült fel. Ehhez képest a liberális katolikusok az 1940-es évek elején alapvetően átértékelték felfogásukat a szociáldemokráciáról. Elsősorban azt a tudatos hamisítást igyekeztek cáfolni, amely egyenlőség jelet tett a szociáldemokrácia és a kommunisták közé. Bár a világnézeti antagonizmus aligha volt feloldható, arra mutattak rá, hogy míg a kommunisták a diktatúra, addig a szociáldemokraták a parlamentáris demokrácia hívei, s ragaszkodnak a szabadság jogrendjéhez.¹³ Éppen ezért az ideológiai ellentétek ellenére is politikailag mint szövetségesek jöhetnek számba.

Az 1942-es szárszói, és az 1943-as győri konferencia

A tömegmértetűnek nevezhető, valóban népi és egyben modern társadalmi programot hirdető katolikus szervezetek és mozgalmak közül kétségtelenül a KALOT járt az élen az 1942-es, 1943-as kiütéskésésben. Ez a parasztság és a nép sorsa iránt katolikus valláserkölcsei alapról elkötelezett mozgalom, a jezsuita atyák szellemi és lelki irányításával, számos buktatót sem megkerülve, szinte egyedüli alapja és kerete lehetett volna egy valóban szociális és kereszténydemokrata párt kibontakozásának és a közéleti katolicizmus jövőbeni elhelyezkedésének.¹⁴

1942. február 15–22. között rendezte meg a Soli Deo Gloria Szövetség keretében működő Kabay Márton Kör Balatonszárszón a paraszt-, munkás- és értelmiségi fiatalok első találkozóját. Ez a találkozó jellegében kétségtelenül még más volt, mint az 1943. évi. Itt inkább teoretikus kérdésekről esett szó, és nem a „háború utáni” gyakorlati megoldások kereséséről. 1942 februárjában még igencsak messzinek és bizonytalanoknak tűnhetett a háború kimenetele. Talán éppen ezért is volt inkább lehetséges a katolikusok aktív részvétele egy ilyen jellegű konferencián. Amint az egyik résztvevő írta, „most jöttek össze először egész heti közös munkára a SDG hitvalló szervezete keretei közt papok, írók, nevelők, szellemi és testi munkások, iparosok és parasztszok... Úgy igaz, ahogy Széchenyi tudta, vallotta valaha: hit nélkül nincs reform, még a »hitel« is hiten alapszik. Hitben fogant a gondolat, s ha csakugyan hitből fogant, tetté is válik... A hit kérdésének fölvetése nem bontotta szét a táborot felekezetekre, épp ellenkezőleg, ez kovácsolta egyggyé. Az íróra minden felekezet igényt tart, a katolikus Vörösmartyra a protestánsok is, a kálvinista Adyra a katolikusok is.”¹⁵

Az 1942 februári első szárszói konferencia tehát még tudatosan teoretikus jellegű volt, s a párbeszédben a valláserkölcsei mozzanat volt a domináló. Éppen ez tette lehetővé a katolikusok aktív részvételét. Ennek a tanácskozásnak a jegyzőkönyvei nem kerültek elő, így a résztvevők másutt publikált visszaemlékezéseiből biztos tudjuk, hogy arra meghívták, és

¹²Körmend a legitimista gróf Sigray Antal választókerülete volt, ahol képviselői beszámológyűlések alkalmával találkozott az „alkotmányvédő csoport”.

¹³Magyar Nemzet, 1943. április 18. *Almásy József*: A kakas és a hajnal; EPL. 6079/1943.

¹⁴A KALOT történetét kandidátusi disszertációként feldolgozta *Balogh Margit*. Bp. 1991. MTA Könyvtár Kézirattár.

¹⁵Tiszántúl, 1942. július 8. *Juhász Géza*: Mit adott Balatonszárszó? Közli Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Bp. 1983. Kossuth K. 107. old. (Tovább: Szárszó 1943.)

részt is vett Nagy Töhötöm jezsuita páter, a KALOT alelnöke. Szerepléséről egyöntetűen pozitív emlékezésekkel találkozhatunk csak.

A későbbiek szempontjából igen csak fontosnak tűnik Veres Péter megállapítása, miszerint „az ifjúsági egyesületek című megbeszélésen felejthetetlen élmény maradt a KALOT alelnökének, Nagy Töhötömnek testvéri részvétele. Nem zavarta a reverendában, hogy néhány népi táncal mindjárt be is bizonyítsa népünk iránti szeretetét.”¹⁶ Nagy páternek azonban nemcsak a táncleányok, hanem a nézeti is nagy figyelmet keltenek, Németh Lászlóban is nyomokat hagyott a vele való diskurzus. Németh László emlékezése szerint éppen arról folyt a vita, hogy miként lehet összeegyeztetni az egyéni vállalkozást (gazdálkodást) a közösségi renddel, mit jelent e kettőt összhangba hozó „szocializmus”, amibe bekapcsolódott a jezsuita atya is. „Még a katolikus KALOT vezetőjével – akit Püski jónak látott elhívni ide – folyt beszélgetésből is továbbhajtott, csirázott valami. Ez vallás, de nem kereszténység, mondta az eléggé jófejű jezsuita, amikor elméletem a vallásos ösztönökről s azoknak a ma uralkodó gondozásáról, mintegy teológiai névjegy-átnyújtással, elmondtam neki. Az Ó részéről ez persze elutasítás volt; énbennem pedig azonban újra megmozdult a vágy, hogy ami a vallásban igazán életet táplál, volt világképek meghasonlást szülő roncsaiból én a köröttem gomolygó ifjúságnak átmentsem valahogy.”¹⁷ Németh László aligha nevezhető a jezsuiták iránt jóindulatú gondolkodónak, mégis elismerte, hogy Nagy páter gondolatai, érvelése mégiscsak elgondolkodtatták a vallási értékek felől.

A fentihez képest sokkal inkább pragmatikusan látta Darvas József Nagy páter és a KALOT helyét és szerepét a kiütkeresésben. Az 1942-es találkozóról szólva mondja: „Eljött például Nagy Töhötöm páter, a katolikus népfőiskolák, a katolikus parasztfiatalok szervezőténék, a KALOT-nak egyik szellemi vezetője is. Számomra talán az a legnagyobb és legkedvesebb meglepetés, hogy az itt hosszú esztendőök óta folyó belső munka nem maradt meg egy vallásos egyesület szektaszzerű mozgolódásainak szűk keretei között, hanem kinyújtotta a kezét minden hasonló kezdeményezés felé – sőt a nép felé is! A különböző vallási árnnyalatok, a legkülönbözőbb felfogások is szépen megférnek itt egymás mellett, mert... a viták fölé egyetlen gond és szándék terít sátrát: hogyan lehetne jobbítani a magyar nép sorsán?”¹⁸

1942 február elején tehát ez a toleráns hangvétel, a konstruktív együttműködés igénye és lehetősége jellemezte a szárszói találkozót. Mi minden történt rövid másfél éven belül, amely oda vezetett, hogy 1943 augusztusában a KALOT, sem más katolikus szervezet nem képviseltette magát, sőt azt követően mondhatni egyértelmű elmarasztalás volt az álláspontjuk?

A biztató kezdetek után a KALOT elmaradásának konkrét okait nem ismerjük, mint ahogy a hierarchia részéről történt esetleges tiltás nyoma sem került elő. Az pedig csak utólagos magyarázat lenne, hogy az 1943-as szárszói konferencia jóval radikálisabb, baloldaliabb volt, mint az 1942-es. Azt nemigen lehetett előre tudni, hogy Erdeivel szólva, ott majd a materialista szocializmus jelenti a „legvilágosabb” kiütkeresést.

Az okok részint a megváltozott általános politikai körülményekben, részint a közéleti katolicizmus új, vagy legalább is az 1941–42-es állásponthez képest más álláspontjában keresendők. Szerintünk 1943-ra a közéleti katolicizmusban megérlelődött egy olyan álláspont, miszerint egy sajátosan katolikus, markáns irányvonalat kell kialakítaniuk a háború végére és utána követendő magatartást illetően. Ez pedig a különféle mozgalmak és szervezetek korábbi hatékonyabb összefogásán, együttműködésén alapul.

Ami konkrétan a KALOT magatartását illeti, azt behatárolta a püspöki kar állásfoglalása. Már 1942 folyamán egyes főpapok figyelmeztették a jezsuita vezetőket, hogy tartózkodjanak a baloldali rádiakalizmustól és a radikális követelések felkarolásától. Az egyházat mindig irritálta, ha ex cathedra katolikus szervezetek nem-katolikusokkal működnek együtt. Formálisan is gátolhatta a KALOT további részvételét az együttműködésben az ekkorra megszilárdult KALOT- Levente együttműködés¹⁹, amely igen csak nehezen lett volna összeegyeztethető szocialista partnerek szemében a demokratikus elkötelezettséggel. 1943

¹⁶Szárszó 1943., 48. old.

¹⁷Ugyanott, 102. old.

¹⁸Ugyanott, 111. old.

¹⁹Az együttműködésről szóló megállapodást 1941. október 18-án írták alá.

nyarán végül az is az együttműködés folytatása ellenében hatott, hogy ekkorra – tehát a szárszói konferenciát megelőzően – létrejött a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt szövetsége. Ezzel az akkori „balközép” orientációval szemben a katolikus közelet nyilvánvalóan valamiféle „jobbközép” megoldásban gondolkodott.

A fentieknek bizonyítéka az 1943. augusztus 26-án Győrött, a Püspökvárban tartott tanácskozás, amely távlatilag a magyar kereszténydemokrata párt alapjait rakta le. Itt Apor püspök meghívására húszegynéhány katolikus vezető, főként egyháziak vettek részt. Itt határozták el a Katolikus Szociális Népmozgalom nevű szervezet létrehozását, amelynek bázisát az EMSZO (Egyházközségi Munkás Szakosztályok), a KALOT és a Hivatásszervezet (Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete) képezte. Vezetői Kovrig Béla és a KALOT elnöke, P. Kerkai Jenő SJ. lettek²⁰. A szervezkedés bázisa és motorja a KALOT volt, és már ekkor elhatározták egy a falun a KALOT-ra, városban a Hivatásszervezetre és az EMSZO-ra támaszkodó, új, jellegében keresztény, szociális, ugyanakkor modern, a konzervativizmussal szakító kereszténydemokrata párt létesítését. Ennek születésénél Apor püspök is bábáskodott.

Úgy tűnik, hogy itt egyfajta versenyfutás alakult ki: a szárszói konferencia szervezése és a győri tanácskozás létrehozása időben egybeesett, arról nem is szólva, hogy a szárszói tanácskozás napjaiban ültek össze a katolikus mozgalmak vezetői a győri püspöki palotában. 1943 augusztusában a KALOT és a katolikus társadalmi és szociális mozgalmak nem Szárszón és a népiekkel keresték a kibontakozást és a szövetségeket, hanem megkísérelték a saját útjukat járni.

Szárszó 1943

Véleményünk szerint majdhogyan félreértés következtében kapott hangot 1943-ban Szárszón a „hivatalos” katolikus vélemény, értve alatta a hivatásrendiség vállalását, mint a jövőndő magyar kibontakozásának egyik útját. Ennek előzményeit maga a szervező, Püski Sándor írja le. „Éppen a tábor szervezése körül, de már korábban is, a társadalomtudományi sorozatom szerkesztésekor, külön gondom volt egy államtudományi szakember. Erdei Ferencsel beszéltem is erről, de sohasem említette Bibót, pedig, mint utólag megtudtam, jól ismerte a szegedi egyetemről. Így hívtam meg Kiss Istvánt, Magyary Zoltán közigazgatási jogi professzor tanársegédjét...”²¹ Magyary professzor munkásságáról itt aligha kell bővebb ismertetést adnunk. A tanársegéd is kiváló közigazgatási szakember volt, igazi tudós, de aki azt sem titkolta, hogy hívő katolikusként a katolikus szociális tanítás és a hivatásrendiség képviselője. Szárszóra azonban nem e minőségében, hanem „államtudományi szakemberként” kapott meghívást; azt is mondhatnánk történelmietlenül, hogy egyfajta „Bibópótlék” gyanánt csöppent a konferenciába.

A konferenciát ténylegesen felvezető előadást Erdei Ferenc tartotta A magyar társadalom címmel. Előadása a marxista materialista szociológia alapjáról tárgyalta a témát.

Az Erdei előadását követő vitában egy Burkus Imre nevű jegyző hiányolta, hogy az előadó nem foglalkozott a hivatásrendiséggel mint egyik „megoldási javaslattal”. Burkus szerint „a Hivatásszervezet olyan társadalomszervezési forma, amely egyedül egészséges, s a jövő társadalom megszervezésének alapja lehet.”²² A felszólaló nem tartozott a hivatásrendi mozgalmak vezérkarához, mégis Veres Péter szükségét érezte annak, hogy erélyesen visszautasítsa a hivatásrendi elképzeléseket. Argumentációja szerint a középkorira emlékeztető rendi szervezet keretei között „sem az egyének, sem a társascsoporthoz nem tudnak mozogni a kötött társadalmi formában”. A lényegét ő is a haladó katolikusokéhoz hasonlóan látta: „Tudom, hogy elvben nem is akarják, de a gyakorlatban nem lehet másképp, mert a hivatásszervezeti forma csak autokratikus formában valósulhat meg... a hivatásszervezet nem lehet demokratikus.”²³

²⁰Lásd Gergely Jenő: A Keresztény Demokrata Néppárt előtörténete 1936–1945. Műhely (Győr), 1984. 1. sz., 3–22. old.

²¹Szárszó 1943., 133. old.

²²Szárszó, 38. old.

²³Szárszó 1943., 212. old.

Erdei Ferenc le akarta söpörni a témát az asztalról mondván, hogy a Hivatásszervezet jelentéktelen, a szociális enciklikák pedig merőben teoretikusak. Ekkor szólott hozzá Kiss István, védeve a katolikus álláspontot: „A pápai körlevelek nemcsak teoretikusak, hanem azok alapján konkrét cselekvés is indult meg. Ilyen pl. Salazar munkája Portugáliában és ilyenek a különböző katolikus munkásmozgalmak. Hozzátette végül, hogy ezt neki, mint katolikusnak, le kellett szögeznie.”²⁴ (Érdemi vita azonban Erdei elutasító magatartása miatt nem bontakozott ki a kérdéscről.)

Másnap, augusztus 25-én tartotta meg Németh László nagy vihart kavarázó előadását a „harmadik oldal”-ról. Érdemes módon, ennek vitájában jött elő érdemben a KALOT és a szociális katolicizmus, mint „partner-irányzat”. Somogyi Imre, a Kertmagyarország gondolatának lelkes híve mondta többek között: „Én állandóan az országot járom, gazdasági szervezkedő utamon állandóan tartok előadásokat, mind a református konferenciákon és népfőiskolákon, mind a katolikus népfőiskolákon. Természetesen ugyanúgy részt vettem, amikor csak időm engedte, az evangélikus népfőiskolákon is. A KALOT a levente-központtal karöltve, levente-vezető átképző tanfolyamokat tart Érdén a nyári hónapok alatt, körülbelül minden kéthéten. Leginkább száz lelkész szokott összejönni száz faluból. Azt a falu-problémát, amit itt most a következőkben pár szóval akarok elmondani, ott is felvettem, és sajnos, mindenütt igazolják, amit most itt elmondok.”²⁵ A KALOT tehát implicité mégiscsak megjelent Szárszón, s nemcsak Somogyi interpretációjában, hanem pl. Muharay Elemér előadása nyomán, s az általa vezetett népitánc-előadások okán is. Hiszen éppen Muharay ezt a „programot” szinte mindegyik KALOT-népfőiskolán megvalósította.

A Németh László-előadás vitájában ismét szót kért Kiss István, s a munkásság–parasztság–értelmiség összefogás kérdéskörére reagálva kifejtette, a probléma lényege az, hogy milyen tartalommal van megtöltve ez az összefogás. Maga is szükségesnek tartja az összefogást, de kimondatlanul is nyilvánvaló volt, hogy míg az egyik tábor ennek lényegét a szocializmus elfogadásában látta, addig a katolikus Kiss István ezt a polgári demokrácia igénylésében fogalmazta meg.²⁶

Kiss István, a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi fakultásának oktatója, 1943. augusztus 27-én este tartotta meg előadását Szárszón Az állam élete címmel. (Megjegyezzük, hogy az előadó nem tartozott a katolikus szociális mozgalmak vezérkarához, érdeklődése nyilván teoretikus volt, amit előadása is ékesen bizonyít. Szerintünk a szárszói konferencián valóban két „szakelőadás” hangzott el: az egyik Kiss Istváné, a másik László Gyuláé volt a magyar östörténéről.)²⁷

Kiss István előadása a neotomista társadalomelméletet képviselte, s anélkül, hogy kiejtette volna a „hivatásrendiség” „rendiség” vagy a „korporáció” szót, gyakorlatilag a Quadragesimo anno elveinek megfelelő konstrukciót vázolt fel. Abból a kérdésből indult ki, hogy mi is az állam? Az állam szerinte „az emberi közösségek egyike”.²⁸ Természetesen következett a kérdés, hogy mit jelent az emberi közösség? Ilyen közösséget szerinte a közös terület, a népesség, a közösségalkotó erő, s végül a munkamegosztáson keresztül jelentkező szervezethez alkothat.

A társadalom helyett általa használt „emberi közösség” kétféle megnyilvánulással bír. Az egyik a szerves, a másik a szervezett megnyilvánulás. (A szerves megnyilvánulás öntudatlan, a szervezett öntudatos.) Ebből következőleg a szerves közösségnek a társadalom nevezhető, a szervezett közösség pedig az állam. „Nincs külön társadalom és nincs külön állam, hanem mind a kettő ugyanannak az egy közösségnek a két különböző megnyilvánulása.”²⁹ Ha ez a kettő faktor összhangban van, akkor a társadalmi béke állapota áll elő, ha konfliktusba kerülnek, a társadalmi válság következik be.

²⁴Ugyanott, 213. old.

²⁵Ugyanott, 242. old.

²⁶Ugyanott, 245. old.

²⁷Jellemző, hogy 1983-ban, a szárszói jegyzőkönyvet az 1943-as kiadás alapján ismét megjelenítettő Kossuth Kiadó szerkesztői Kiss István előadását – terjedelmes voltára hivatkozva – nem közölték.

²⁸Dr. Kiss István: Az állam élete című előadása 1943. augusztus 27-én este hangzott el, ezt követte Muharay Elemér előadása. Közli Szárszón, 147–167. old. Idézet 148. old.

²⁹Ugyanott, 154. old.

Az kézenfekvő, hogy az organikus társadalomelmélet nem sok rokonszenvet élvezett a dialektikus materializmust preferáló szociológusok előtt. A belőle levont „gyakorlati konklúziók” azonban valószínű, hogy a konferencia egészének elutasításával találkoztak. Kiss tanár úr szerint ugyanis az ipari forradalom következtében a XVIII–XIX. századi jogállam csődöt mondott, mert a nagyüzemmé vált államigazgatást csak egy szakszerű „közigazgatási vezérkar” irányíthatja hatékonyan. Egészen máshonnan vett hasonlata volt a katolikus világegyház kormányzásának struktúrája. A pápai primátus és bíborosok szent kollégiuma együttesen valósítja meg a „szakszerű” kormányzást, amelyben az egyszemélyi felelősség és a kollektivitás egyesül.

A „cselekvés állama” tisztázatlan kategóriájának használatával az előadó végül is a totalitárius és parlamentáris rezsimek között kereste a közös nevezőt, a szakszerű társadalomszervezeti elvek tekintetében. Ez az igény szerinte „független demokráciától vagy diktatúrától, jobboldalíságtól vagy baloldalíságtól, mert ez egyszerűen nem más, mint értelemszerű szervezési megoldás. Hangsúlyozom, szervezési megoldás. Ezt a szervezési megoldást nálunk is meg kell valósítani...”³⁰ Az előadó tehát egy platformon volt azokkal, akik hittek abban, hogy a termelés és a társadalom hivatásrendi átszervezése egyszerű technikai kérdés, és az elvonatkoztható a politikai konzekvenciáktól.

Kiss István előadását – a források szerint – nem is követte érdemi vita. Veres Péter ugyanis már korábban elmondta a „baloldal” véleményét a hivatásrendiségről. Püski úgy emlékezik, hogy Kiss Istvánnal „csődöt mondtunk, mert mi szakelőadást vártunk, ő pedig politikait tartott, és kifejtett hivatásrendi elmélete sehogysen illett bele a mi politikai gondolkodásunkba.”³¹ Püski mondta ki a lényegét. Szerintünk nem az volt a baj, hogy Kiss nem volt elég „szakszerű”, hanem az, hogy „nem illett bele” az ő politikai gondolkodásukba.

Szerintünk 1943-ban Szárszón az történt, hogy a rendezők nem hívták meg – mert nem ismerték, mert nem akarták? – a haladó katolikusok képviselőit (vagy azok ezt nem fogadták volna el?), s egy elméleti szakember állásfoglalásából ítélkeztek sommásan a katolikus álláspont felett. Pedig a hivatásrendiség elutasítása a katolikus táboron belül ekkor már nem volt titok.

Szárszó „katolikus utóélete”

Az 1943. év alternatívái a katolikus püspöki karban az 1944. tavaszi, a korszakban az utolsó püspöki konferencián kerültek napirendre. Itt tulajdonképpen három politikai kérdés szerepelt. Az egyik a Katolikus Népszövetség újjászervezése és reaktíválása, a másik az Egyesült Keresztény Pártból Keresztény Néppárttá váló parlamenti katolikus párt új programadása, a harmadik pedig a KALOT javaslata volt egy új katolikus párt létrehozására.³²Témánk szempontjából minket ez utóbbi érint.

Kerkai és Nagy páterek az 1944 tavaszi püspöki konferenciához intézett memorandumukban, nyilvánvalóan Szárszó hatására, kifejtették, hogy „most elsősorban nem is az ifjúságot, mint inkább a már férfikorban levő agrárréteget fenyegeti talán még súlyosabb veszedelem a szélsőbaloldali radikalizmus részéről – írták a KALOT vezetői a püspöki karnak. – Nem kisebb célt tűzött maga elé ez a csoport, mint azt, hogy először társadalmilag, utána politikailag mozgósítsa a magyar földműves tömegeket. A fent említett csoportnak három legismertebb képviselője: Veres Péter, Erdei Ferenc és Kovács Imre. Az azóta hírhedtté vált szárszói konferencián mindhárman nyílt hitvallást tettek az ateista történelmi materializmus mellett. A kétezres éves kereszténységről egy vallásos protestáns csoport által rendezett együttesen csak gúnyos szavaik akadtak. Ezt az irányzatot természetesen jó szemmel nézi a magyar szociáldemokrácia... Az ipari nagytöke is rokonszenvvel kíséri a megmozdulást, mert így a közvélemény előtt az ipari kapitalizmus kérdéseiről az agrárproblémákra terelheti a figyelmet”.³³

A memorandumban már a világnézeti antagonizmus dominál, és háttérbe szorult az egy évvel korábban még meglévő közös szándék a parasztság felemelésére. A szárszói „veszed-

³⁰Ugyanott, 167. old.

³¹Szárszó 1943., 133. old.

³²Valamennyire lásd EPL Püspökkari konferenciák jegyzőkönyvei, 1944. március 14-i jkv.

³³EPL 1982/1944.

lemmel” szemben – amelynek realitását a kisgazdapárti–szociáldemokrata pártszövetség jelentette a politikai katolicizmusra nézve – a püspöki konferencia jóváhagyását is elnyerve a KALOT tervezete, miszerint saját helyi csoportjaikra (számuk kb. 3200 volt), 20 népfőiskolájukra és az ott kiképzett falusi vezetőkre, a falu hívő értelmiségére támaszkodva, de az EMSZO-val és a Hivatásszervezettel összefogva kezdenék meg a szervezkedést. Ennek itt ki nem mondott, de Nagy páter szerencsésen fennmaradt irathagyatékából egyértelműen rekonstruálható célja a már Győrött elhatározott politikai párt létrehozása volt.³⁴ Egy széles tömegbázisra támaszkodó, katolikus és szociális jellegű párt vehette volna fel a versenyt a faluban a kisgazda–szociáldemokrata összefogással.

Valójában az egyház véleményét tükröző katolikus sajtó annak idején nem szentelt figyelmet Szárszónak. A Nemzeti Újság című katolikus napilap is csak a konferencia jegyzőkönyvét közreadó kötet megjelenésekor – 1944 februárjában – méltatta azt egy kritikus „recenzió” erejéig. A szerkesztőségi cikk szerint „a népi magyarság és a mélymagyarság szolgálatának nevében egybegyűltek a marxizmus ideológusainak hatására feltűnő módon hajlottak el a baloldali forradalmiság frázisvilága felé”.³⁵ A gúnyos hangvételű cikk ebben látja Szárszó jelentőségét, illetve ezt tartja a legfontosabbnak: az egyébként számukra is elfogadható népiek „marxista tertőzöttségét” és egyértelmű baloldali „fordulatát”. Ezért nem lehetett már velük együttműködni pl. a KALOT-nak sem. A fő kifogás Erdeivel szemben fogalmazódott meg, akinek „előadása a képzett szociológus tudását sugározza. Erénye és hibája egyformán abból az elfogultságból származik, hogy a magyar társadalomfejlődést pusztán a történelmi materializmus szemüvegén át nézi”.³⁶ A két ellentétes pólust a marxista Erdei és a nemzeti alapon álló Németh László jelentette, s szerintük Szárszón élesen szétvált a magyar demokráciát akaró népiek és a marxizmust elfogadók csoportja. (A katolikus lap Kiss István szereplését egy mondattal említi, miszerint ő megvédte a Hivatásszervezetet a támadásokkal szemben. A bővebb méltatás elmaradása impliciten bizonyítja, hogy a szakember nem a „közéleti katolicizmus” képviselőtében jelent meg Szárszón.)

A Nemzeti Újság 1944 február végén még egyszer visszatért Szárszóhoz, mégpedig olyan formában, hogy kritikátlanul átvette a Magyar Út című folyóirat Mi volt a vihart keltő Szárszó–szátyárkodás című cikkét, illetve annak Kovács Imrét támadó passzusait. Eszerint a Németh László előadása után felszólaló Kovács Imre a következőket mondta volna: „Valaki tegnap este emlegette itt a kereszténységet, s a hitében megújult magyarságról beszélt. De kérem, ma már mi az egyház? Cégér. Semmivel sem különb, mint akármelyik kocsmacégér, mire ilyesféleek vannak kiírva: Vendéglő a Vaddisznóhoz.”³⁷ A katolikus sajtó ezzel is a szárszói találkozót, és főleg a népi írók istentelenségét, egyházellenességét akarta bizonyítani, akik ezért alkalmatlanok az egyébként hívő paraszti tömegek vezetésére.

Hogy valójában mi hangzott el Szárszón, nem tudjuk, de hogy Kovács körül „affér” volt, az tény. Veres Péter igazolta azonban, hogy „a cégér hasonlat valójában nem az egyházra, hanem a politikai pártok kereszténységére vonatkozott”.³⁸

Az 1940-es évek első felében a katolikus kiütkeresés inkább legitimitásának és „urbánusnak” nevezhető, zömmel értelmiségiekből álló csoportja – bár nem került közvetlen kapcsolatba Szárszóval – nemcsak toleranciát, hanem megértést is tanúsított a népi írók által reprezentált törekvések iránt. (Igazolja ezt a lapjaikban publikálók hosszú névsora, és a polémiától sem mentes elismerő recenziálások tömege.) Ez a leginkább liberális katolikusnak nevezhető irányzat a „szellemi honvédelem” síkján mozgott, és csak 1944 tragikus hónapjaiban tud összefogni a KALOT és egyéb hivatásrendi szervezetek által képviselt „szociális katolicizmussal”, amely találkozásból 1944 október közepén megszületett a Kereszténydemokrata Néppárt.³⁹

Gergely Jenő

³⁴Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. 216. fond, 4. doboz, Napló, 1945. február 27-i bejegyzés.

³⁵Nemzeti Újság, 1944. február 2.: Miről szónokoltak Szárszón? 8. old.

³⁶Ugyanott.

³⁷Nemzeti Újság, 1944. február 25.: Mi volt a vihart keltő nyári Szárszó–szátyárkodás?, 7. old.

³⁸Szárszó 1943., 388. old.

³⁹Lásd *Izsák Lajos*: A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt 1944–1949. Kossuth K. Bp. 1985.